

רחב כפונדקית

מאת יהודה ליבס

רחב הזונה היא שפתחה את שערי הארץ לפני בני ישראל, כמתואר בספר יהושע פרק ב. פירוש המלה זונה פשוט הוא ומפורסם, אך קשה הוא תרגום יונתן, התרגום הארמי העתיק והמקובל לנביאים, המתרגם את המלה כ'פונדקיתא'.

רש"י, בפירושו על יהושע ב, א, סובר שיונתן הוציא את הזונה מפשוטה, ופונדקיתא פירושה 'מוכרת מיני מזונות'. לכאורה כך מצינו גם אצל יוספוס פלביוס, קדמונית ה 2, שגם שם רחב לא מכונה זונה ועל המרגלים מסופר שסרו לפונדק שלה. אך ביוונית לא כתובה כאן המלה שממנה נגזרה פונדק (אף שכך, במלה פונדק, מתרגם זאת כאן שליט, המתרגם העברי של ספר קדמוניות היהודים של יוספוס), אלא מקום לינה ($\alpha\tau\alpha\chi\omega\gamma\sigma\upsilon\sigma$), ודומה שבעיקר מן הסוג הנמוך, כי כך משמשת מלה זו הן בכתבי אפלטון¹ והן ביוונית המודרנית.² ודומה שיוספוס משתמש בה כאן כלשון נקייה לבית זונות.

אפשר לפרש בצורה זו גם את 'פונדקיתא' שבתרגום יונתן, וכך פירשו אחדים, בעיקבות פירוש רד"ק על יהושע ב, א:

והאמת דעת יונתן זונה ממש, כי כן דרכו במקומות לתרג' זונה – פונדקית, וכן שתיים נשים זונות [מ"א ג, טז] – פונדק, ואף על פי שתרג' מקצתן 'נפקת ברא'. ודעתו לפי שהזונה כפונדקיתא שמפקרת עצמה לכל.

סברה זו אכן מתקבלת על הדעת. התרגום פונדקיתא לזונה נמצא גם במקומות נוספים בתרגום יונתן, כגון באשר לאמו הזונה של יפתח הגלעדי (ש' יא, א). ועם זאת לא נראה בעיני שהמקור הבלבדי לשימוש במלה פונדקיתא כזונה הוא אורח חייהן של בעלות פונדק, שבוודאי נמצאו ביניהן גם טובות וצנועות. אני מבקש אפוא להפנות את תשומת הלב אל המלה היוונית שהיא מקורה של המלה פונדק, אשר הושאלה מיוונית אל השפות השמיות, עברית ארמית וערבית. בהתבוננות במשמעות האטימולוגית של המלה, לפני שהתייחדה לציון בית מלון, ובשימושיה בפילוסופיה, נוכל להבין טוב יותר גם את הקשר

¹ בפיידרוס 259a מציינת המלה אכסניית עבדים.

² הגדרת המלה במילון Oxford Dictionary of Modern Greek היא: Den of thieves; sink of iniquity.

בינה לבין זונה, וגם את עניינה הכללי יותר של רחב, כמייצגת את עניינה של הארץ.

פונדק העברית מקורה במלה יוונית שפירושה מקבל (או מקבלת) כול. פן ($\pi\acute{\alpha}\nu$) פרושו כול, והחלק השני של המלה מקורו בפועל דכומאי ($\delta\acute{\epsilon}\chi\omicron\mu\alpha\iota$) שמשמעותו אני מקבל. מכאן נגזרה המלה בשתי צורות: פנדוקוס ($\pi\acute{\alpha}\nu\delta\omicron\kappa\omicron\varsigma$) או פנדכס ($\pi\acute{\alpha}\nu\delta\epsilon\chi\acute{\epsilon}\varsigma$). התואר מקבל כול מתאים גם לפונדק דרכים, שמקבל לתוכו את העוברים בדרך, וכן לזונה, המקבלת כל אדם. אך לתואר זה יש גם משמעות כללית יותר. כפי שמצינו בדיאלוג טימאיוס לאפלטון, בתרגום א"מ יוסף ג. ליבס, כתבי אפלטון כרך ג עמ' 555 (במקור 51a):

מטעם זה אמו ובית קיבולו של מה שנתהוה ... לא נבוא לידי טעות לכשנקרא לו דבר בלתי נראה וחסר תואר ומכלכל-כל ($\pi\acute{\alpha}\nu\delta\epsilon\chi\acute{\epsilon}\varsigma$) שבדרך תמוהה ביותר לוקח חלק במושכל.

התואר מכלכל-כל, או מקבל כול, המתאים כאמור לזונה, מתאים גם לאותה ישות עליונה שבתוכה נברא העולם, שאפלטון מכנה כאן אָם ובהמשך גם מינקת (52d, בתרגום עמ' 557). בהמשך היא מכונה גם מקום או ארץ (בתרגום: חלל. עמ' 557, ובמקור 52a), וביוונית $\chi\acute{\omega}\rho\alpha$. הקונוטציה הזנתית למהות זו נמצאת אולי גם בתיאור דלעיל כמי שבדרך תמוהה ביותר לוקחת חלק במושכל. דומני שתואר הפועל שתורגם כאן במלים 'בדרך תמוהה ביותר' ($\acute{\alpha}\pi\omicron\rho\acute{\omega}\tau\alpha\tau\alpha$), תיתכן בו גם הקונוטציה של דרך מפוקפקת מבחינה מוסרית. רושם מתחזק עוד כשאפלטון מוסיף ומכנה בשם ממזר ($\nu\acute{o}\theta\omicron\varsigma$) את שיקול הדעת שבו ניתן להשיג מהות זו (52b, ובתרגום, עמ' 557, 'שאינו כשר מלידה').

התכונות הסקסואליות של ישות זו מפותחות עוד יותר במה שכותב על קטע אפלטוני זה הפילוסוף פלוטרכוס, אשר מזהה אותה עם האלה המצרית איזיס, ומפרש עליה את הרפתקאותיה של זו.³

תכונות אלה מזכירות גם את דמותה המיתית של הארץ כפי שהתפתחה בספרות חז"ל,⁴ ואף לפנייה. בתרגום השבעים המלה 'תהו' בבר' א, ב: וְהָאָרֶץ הַיְתֵה תְהוֹ וְבְהוֹ, מתורגמת במלה $\acute{\alpha}\rho\alpha\tau\omicron\varsigma$, שפירושה בלתי נראית, והיא המלה שמשמשת גם בתיאור הארץ האפלטונית דלעיל (בצורה שונה אך במקצת):

³ פלוטרכוס, איזיס ואוסיריס (372E).

⁴ על כך ראה בפרק ד של מאמרי 'De Natura Dei' - על המיתוס היהודי וגלגולו, בתוך יהודה ליבס, עלילות אלהים, הוצאת כרמל, ירושלים תשס"ט, עמ' 90-97. המאמר ניתן לקריאה בכתובת <https://liebes.huji.ac.il/files/naturadei.pdf>.

אֲנֹכִי (ἀνὸρατος). ואכן מצינו בספרות אבות הכנסיה הנוצרית שהשתמשו גם בתואר האפלטוני דלעיל, מכלכלת-כל (πανδεχής) כדי להסביר את עניין תוהו הארץ שבספר בראשית.⁵

נשוב לרחב הזונה. זו ששימשה דלת כניסה לארץ ישראל, והעבירה אותה משלטון הכנענים לשלטון בני ישראל, מתאים הדבר שתהווה סמל לארץ, וככזאת מזכירה היא גם את התיאור האפלטוני של הארץ דלעיל. אולי היה בעולם היהודי ההלניסטי מי שתיאר כך באופן אלגורי את דמותה של רחב, לפי שיטתו של פילון האלכסנדרוני, שבספר בריאת העולם שלו משתמש הרבה במיתוס הבריאה של טימאיוס האפלטוני (פילון עצמו לא פירש את דמותה של רחב, שכן פירושו האלגוריים נוגעים רק לספרי התורה ולא לספרי הנביאים). פירוש כזה יכול היה גם לעמוד לנגד עיניו של יונתן, מתרגם הנביאים, שכזכור רחב אצלו היא פונדקאית, אף שתואר זה יכול להתאים לזונה גם בלי המצע האפלטוני, כאמור.

גם השם רחב מצביע אולי לכיוון זה. התואר רחב (או רחבת ידים) משמשת במקרא לתיאור הארץ, ובהקשר סקסואלי דומה. כשחמור ושכם בנו מדברים על אפשרות התערות בני ישראל בארץ כנען, בעיקבות אונס דינה, אומרים הם כך:

הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלָמִים הֵם אֲתָנוּ וַיָּשְׁבוּ בְּאֶרֶץ יִסְחָרוּ אֹתָהּ
וְהָאֶרֶץ הִנֵּה רַחֲבַת יָדַיִם לְפָנֶיהֶם אֶת בְּנֹתָם נָקַח לָנוּ לְנָשִׁים וְאֶת
בְּנֹתֵינוּ נָתַן לָהֶם (בר' לד, כא).

כניסת אנשים זרים לנחול את הארץ דומה לקרבת זר אל זונה. דומה שכך היה לפי חמור ושכם בעת כניסת בני ישראל (וְהָאֶרֶץ הִנֵּה רַחֲבַת יָדַיִם לְפָנֶיהֶם מעלה אולי בדמיון את תמונתה של אשה הפורשת ידיה לקבל את בן זוגה), וכך היה גם בימי יהושע, ששלח את מרגליו אל רחב הזונה.

אפשר אולי למצוא רמז לכך גם בדברי מלך יריחו המתלונן לפני רחב כי המרגלים באו אליה לחפור את פל הארץ (יה' ב, ג). צירוף זה מוצא מקבילה מובהקת בצירוף לראות את ערוות הארץ (בר' מב, ט), שבו משתמש יוסף בהאשימו את אחיו בריגול. דומה שהפועל לחפור כאן פירושו לתת לחרפה, מלשון וְחָפְרָה הַלְבָנָה וּבֹשָׁה הַחֲמָה (יש' כד, כג), ובשיכול אותיות של מלת חרפה, ובדומה למילה מבושים המציינת את הערוה, שבאופן מילולי מצביעה על בושה.

⁵ כך אצל גיאורגיוס פלמס, במאה הארבע עשרה בסלוניקי, בספר דרשותיו, דרשה 6 פסקה 7 (בכרך התשיעי של כתביו הכלולים בסדרת אבות הכנסיה היוונית, סלוניקי 1985. מצוי באתר TLG).

רחב מסמלת אפוא את הארץ, אשר בזנותה, כשהיא מאפשרת למרגלים לראות את ערוותה, מאפשרת את קבלת הכובש במקום בעלי הארץ הקודמים. אפשר אפוא להשוותה לאסתר, שעליה אמרו חז"ל, 'שהיתה עומדת מחיקו של אחשורוש וטובלת ויושבת בחיקו של מרדכי' (מגילה יג ע"ב), והצדיקו זאת בזיקתה לארץ, בנימוק ש'אסתר קרקע עולם היתה' (סנהדרין עד ע"ב). קשה לקבל את פירוש רש"י שם שהסביר 'קרקע עולם' במלים 'אינה עושה מעשה, הוא עושה בה מעשה'. נראה יותר לצרף לכאן את פירוש רש"י למקום אחר בתלמוד שגם בו נזכר הצירוף 'קרקע עולם', ששם מבין הוא את הביטוי כקרקע 'שאינו לה בעלים' (ב"ק כח ע"ב), ודומות לה אסתר ורחב, המחליפות את בועליהן.

ועוד צד שווה, חשוב מזה, נמצא לרחב ולאסתר, והוא ששתיהן הביאו במעשיהן אלה את הגאולה לישראל, זו בהנחלת הארץ וזו בביטול גזרת המן. קשרה של רחב לגאולה מקבל מימד חדש בברית החדשה, ששם נמנית היא עם אמותיו של המשיח, לפי הגנאלוגיה של ישו במתיאוס א 5, רחב היתה אמו של בועז.

מעניין שבתיאור תולדות המשיח המובא באותו פרק לא צוינו אמהות אלא במקרים בעייתיים מבחינת המוסר הסקסואלי, המקרים של תמר, רחב, רות ואשת אוריה. הסבר רחב ומעמיק לכך נמצא בספרה של רות קרא-איונוב קניאל, קדשות וקדושות: אמהות המשיח במיתוס היהודי.⁶ בנוגע לרחב מצאתי דרוש בכיוון זה אצל אחד המקובלים, שמסביר שדווקא משום שקודם באו על רחב כל שלושים ואחד מלכי כנען, היתה לה אפשרות להכניע את כנען בפני ישראל, ולאפשר את כניסתם לארץ.⁷

קשה להבין מה ראו מקורות הברית החדשה למצוא ברחב את אמו של בועז דווקא. אך אולי משהו בעניין זה נוכל להעלות בהקבלה בין הפסוק המציג את בועז: וּלְנַעֲמִי מִידַע \{מִדַּע\} לְאִישָׁה אִישׁ גְּבוֹר חֵיל מִמִּשְׁפַּחַת אֱלִימֶלֶךְ וַיִּשְׁמוּ בְעֵז (רות ב, א), לבין הפסוק המציג את יפתח: וַיִּפְתַּח הַגִּלְעָדִי הַזֶּה גְּבוֹר חֵיל וְהוּא בֶן אִשָּׁה זֹנָה וַיִּוָּלַד גִּלְעָד אֶת יִפְתָּח (שׁו' יא, א). אפשר שהיו שסברו שכמו שאמו של יפתח, גיבור החיל, היתה זונה, כך היתה גם אמו של בועז המכונה אף הוא גיבור חיל (כאמור גם במקרה של אם יפתח, כמו בנוגע לרחב, מתרגם יונתן את 'זונה' כ'פונדקיתא'). ואולי אף סברו כי המלה 'ממשפחת' שנאמרה על בועז בפסוק הנ"ל, מרמזת על היותו בן לאחת השפחות.

⁶ הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשע"ד.

⁷ נתן שפירא, מגלה עמוקות על התורה, פרשת ויחי, לעמבערג תרמ"ב, סט טור א, על בר' מח, יט.

ושמא נמצא רמז לכך גם בצירוף 'גבור חיל' עצמו, שאפשר שמכיל הוא פה ושם גם קונוטציה בעניין מוצא מפוקפק, כפי שהכינוי ממזר משמש בלשונות רבות במשמעות רב פעלים ותחבולות (בערבית משמשת המלה *حيلة* [חילה'] במשמעות תחבולה, והשוה הצירוף *איש חיל רב פעלים*, דה"א יא, כב). וכדאי לשים לב שבמשמעות דומה, רבת תחבולות ופעלים, מכנה בועז את רות בכינוי *אשת חיל* (רות ג, יא), ואולי גם ברמז עדין למוצאה הנוכרי.

אך מוצאו של בועז מרחב אינו אלא לפי הברית החדשה. בתלמוד לא שלמון נשא את רחב לאשה אלא יהושע בן נון, ומהם יצאו כמה נביאים ונביאות (מגילה יד ע"ב). אך גם אם לא ממנה נולד המשיח, מכל מקום יסוד חשוב היא רחב במלכות ישראל, ולפי הזוהר בקשר אמיץ היא קשורה בשכינה (זוהר ח"א, רמא ע"ב).